

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Pasaulinė kova: Dovydas prieš Galijotą

2013-02-04

ŽURNALAS: KULTŪROS BARAI

TEMA: Lietuvių rašytojai išeivijoje

AUTORIUS: Algis Mickūnas

DATA: 2013-02

Pasaulinė kova: Dovydas prieš Galijotą

Algis Mickūnas

Žinau, kad ten žolynais sruvo kraujas, o vėsios ažuolynų ir pušynų laukymės virto kapais. Laukai, miškai ir upės regėjo karus ir jų siaubą, pakylėjimą ir neviltį, mirtį ir prisikėlimą, Lietuvos kunigaikščius ir kryžiuočių riterius, partizanus ir žydus, nacių gestapą ir Stalino NKVD. Šioje šmėklų lankomoje žemėje, kurioje krito šešių kartų kariai, dar galima rasti sagų nuo jų uniformų.

Simon Schama, Kraštovaizdis ir atmintis

Toki epigrafą Kanados lietuvis Antanas Šileika, rašantis anglų kalba, parinko savo romanui „Pogrindis“ (*Underground*), pasakojančiam apie Lietuvos partizanų likimus, ir dedikavo jį „toms šešioms kartoms“. 1953 m. Toronte gimęs rašytojas Lietuva ir lietuvybe susidomėjo tada, kai pradėjome jį kviesti į *Santaros-Šviesos* suvažiavimus skaityti pranešimų apie emigrantų gyvenimą Kanadoje, taip sodriai, vaizdingai aprašytą jo kūriniuose. Šileika ne kartą dalyvavo ir *Santaros-Šviesos* bendruomenės dalies, įsikūrusios Lietuvoje, metiniuose sąskrydžiuose. Ten daug sužinojo apie Lietuvos partizanų kovas ir pasiaukojimą, ryžtingas pastangas atgauti šalies laisvę arba nors pristabdyti raudonojo maro antplūdį. Antanas taip „įkaito“, kad atvykęs į Lietuvą ėmė tyrinėti vietas, kur kovėsi „miško broliai“, perskaitė šūsnis dokumentų apie tuos daugiausia jaunos žmones, atsidūrusius ant ribos tarp gyvybės ir mirties, apie jaunystę, supūdytą bunkeriuose, apie romantiškus prisirišimus, apie sudužusias viltis sulaukti Vakarų šalių pagalbos.

„-Švedai susidomėjo. Reikia supurtyti Vakarus, o žinios apie visus tuos partizanus, kurie vis dar kaunasi, praėjus trejiems metams po karo baigties, yra kaip tik tai, ko reikia.

- Praėjus ketveriems metams.

- Taip, ketveriems, bet čia karo pabaiga jie laiko 1945-ųjų gegužę. Jei Raudonoji armija būtų nužudžiusi tave iki to laiko, būtum laikomas vokiečių sąjungininku“ (p. 158).

Anot Šileikos, pagrindžio dalyviai tvirtai tikėjo esantys vakariečiai, laisvos civilizacijos žmonės, todėl vylėsi, kad Vakarai jų nepaliks vienu priešintis Stalino čekistams, „istreibiteliams“, nes tai būtų neteisinga...

„- Nemanau, kad amerikiečiai stos į karą vien todėl, kad nemielos rusų fizionomijos, - tarė vienas inžinierių. - Kurių galų jiems kovoti toliau, kai vokiečiai nugalėti?

- Nes pasirašė Atlanto chartiją, - atsakė Ignacas. - Ruzveltas susitiko su Čerčiliu Niufandlande dar prieš Amerikai įstojant į karą. Chartijoje teigiama, kad visi turime teisę į laisvą apsisprendimą ir kad be tautos sutikimo nebus atlikta jokių teritorinių pakeitimų.

- Skamba labai gražiai, - tarė inžinierius, - bet raudoniesiems ant šitos chartijos nusispjaut.

- Bet jie irgi ją pasirašė, - tarė Ignacas.

Kambaryje nugriaudėjo juokas.

Ignacas buvo geros širdies, tai ir pats juokėsi iš savęs drauge su kitais. Juokėsi taip smarkiai, kad prieš tęsdamas turėjo nusišluostyti ištryškusias ašaras.

- Europiečiai yra kaip viena didelė šeima, o amerikiečiai - jos tėsa. Jie mūsų nepamirš, kaip nepamirštų savo vaikų“ (p. 27).

Deja, realybė išsklaidė naivias iliuzijas: „*Negi tikiesi, kad kiti rizikuos savo saugumu dėl tavęs?*“ (p. 163).

Nors ne centrinės figūros, laisvės kovotojai Šileikos romane nėra kokios nors politinės ideologijos, kokio nors tikėjimo gynėjai, o tiesiog ryžtingas „kaimo jaunimas“. Tie žmonės žūt būt kovėsi ne už turtus, ne už sotesnį kąsnį, bet už teisę gyventi laisvai. Būtent laisvės siekis į mišką, į šaltus bunkerius, daugeliui tapusius kapais, atvedė ir nemažai miestiečių studentų, mokytų žmonių. Kai pagrindinis romano personažas Lukas su broliu pasirodo girioje pas partizanus, vadas nenori jų priimti:

„- Man reikia tik tų vyrų, kurie neturi kitos išeities, aišku? Mums nereikia patriotų ir karštakošių.

- Mieliau skaityčiau Maironį ir toliau studijuočiau universitete, jei galėčiau, - pasakė Lukas ir apsidairė aplink. - Ir tikrai nemiegočiau žiemą lauke, jei turėčiau kitą pasirinkimą.

- Kurį laiką pagyvenę bunkeryje, su džiaugsmu miegosite lauke. [...] Ar kuris nors bijote uždarų erdvių?

- Ne.

- Tikrai? Ištisas savaites teks praleisti po žeme.

- *Bet jūs čia esate laisvi, - tarė Lukas.*

- *Taip, tiesa. Mes čia laisvi.*

- *Ir mes norime būti laisvi.*

- *Už laisvę reikia mokėti“ (p. 42).*

Čia ir išryškėja principinė prielaida: geriau atsisakysime visko, kasdien rizikuosime gyvybe, negu gyvensime paklupdyti ant kelių. Deja, tarp lietuvių prisiveisė nemažai ne tik klūpančių, bet ir kitus klupdančių – šie tapo sribais (*учребумелу*), Maskvos klapčiukais, kurie irgi vaizdavo pasaulio „gelbėtojus“, dėl to „kilnaus“ tikslo kankindami ir žudydami savo krašto žmones.

Čia reikėtų pabrėžti keletą esminių dalykų, irgi nurodytų Šileikos romane. Sovietų propaganda skleidė gandus, esą Lietuvos ir Pabaltijo pasipriešinimas okupantų invazijai yra buržuazinis, fašistinis, prieš „liaudies“ demokratiją nukreiptas išpuolis, todėl reikia sunaikinti tą „banditų“ gaują.

Partizanų apsisprendimas nesileisti į jokias derybas su kagėbistais ir jų pasiuntiniais, nedaryti jokių kompromisų paskatino sukurti mitą, ypač skleistą sovietmečiu, bet dažnai kartojamą ir dabar, esą partizanai buvo visuomenės „atmatos“, kriminaliniai „elementai“, sužvėrėję „liaudies priešai“. Šileika baigiamajame knygos žodyje rašo:

„Turėčiau pridurti, kad partizanai kartais sulaukia kaltinimų, esą visi jie buvę tiesiog banditai ar fašistai ir nusikaltėliai, tačiau dokumentų apie rimtus jų nusikaltimus man nepavyko rasti. Vis dėlto nėra jokių abejonių, kad atsirasdavo partizanų, kurie elgdavosi neleistinai. Kai kuriems iš jų karo lauko teismas paskirdavo ir įvykdavo mirties bausmę. Kiek žinau, rimčiausi kaltinimai partizanams kaip judėjimui remiasi vien 1960-aisiais sovietų išleista propagandine knyga „Vanagai iš anapus“. Šioje knygoje visi žinomi partizanai ir jų pagalbininkai pavaizduoti nusikaltėliais, cinikais ir kvailiais. Nors niekas, perskaitęs šią į mases orientuotą knygą, ja nepatiki, vis dėlto kai kurie kaltinimai gyvuoja iki šiol, tuo parodydami, kad net blogas pasakojimas gali ilgai išgyventi“ (p. 284).

Anot Šileikos, Vakarų „intelektualai“ irgi smerkė Pabaltijo partizanų kovą, nes ji trukdanti Sovietijai „geranoriškai“ gelbėti visą pasaulį iš buržuazinės priespaudos. Čia pasireiškia Vakarų ir ne tik Vakarų „intelektualų“ politinis aklumas: jie tiki komunizmo idėja, mesianistine teorija, nesigilindami į kruviną praktiką. Jų „teologija“ irgi mesianistinė: pasaulis ištiktas nuopuolio ir mes jį išgelbėsime, remdamiesi Hegelio neišvengiamos istorinės dialektikos absoliučiomis tiesomis, nors išvertę jas į išvirksčių (marksistinę) pusę. Stebėtis tuo nevertėtų, supratus, kad tokio sukirpimo „intelektualai“ (o tokių netrūksta ir dabar) nėra vakarietiški, nes meldžiasi dogmai, kuria nedrįsta abejoti, absoliučiai doktrinai, todėl išvis nepriima Vakarų civilizacijos. Sokratas tokius „intelektualus“ gerokai apčiupinėtų ir įmurkdytų į jų pačių absurdiškas dogmas.

Kitas pasaulėžiūros poliūs – Šileikos knygoje minimi kovotojai, daugiausia jauni kaimiečiai, žemdirbiai, tapę sovietams pavojingi, nes jau turėjo įgiję „mokslą“, kaip reikia auginti gyvulius, kada laikas sėti javus, nukasti bulves, užveisti telyčią,

apkamšyti šiaudinį stogą ir už visa tai jaustis asmeniškai atsakingiems. Jie net nebuvo girdėję tokių keistenybių kaip „liaudis“, nes visi apylinkės žmonės buvo tiesiog kaimynai, giminaičiai, visi eidavo vienas kitam į talką, o staiga juos apšaukė liaudies priešais ir buožėmis. Kas neišėjo į mišką, pasiliko gyventi savo trobose, daugiausia vaikai ir seniai, irgi buvo pasmerkti, nes turėjo žemės, ją dirbo ir brangino, t. y. elgėsi visiškai priešingai negu ta mistinė „liaudis“, pripažįstanti ne privačią, o kolektyvinę nuosavybę, už kurią neįaučia jokios asmeninės atsakomybės.

Nemažai tos „liaudies“ atstovų susidėjo ir siautėjo kartu su „išlaisvintojais“, tapę sribais. Šileika aprašo ir tų liokajų „veiklą“, niekšiškas išdavystes. Norėdami įrodyti savo paklusnumą naujai valdžiai, jie būdavo net žiauresni už čekistus.

Čia norėčiau įterpti šį tą iš asmeninės patirties: kartą gavau pusbrolio laišką, jis rašė adresą sužinojęs iš mano tėvo (jo motinos brolio) ir norėtų kada nors susitikti (kaime mudu ganėme karves, Svalioje gaudydavome žuvis, mynėm šieną, slapstėmės nuo babos). Papasakojo, kaip pas juos į trobą įsigrūsdavo ruskiai su lietuviais sribais, kartą pastatė jį prie sienos (jam buvo 11 metų) ir atkišę šautuvus rėkė, kad tokį buožę reikėtų nušauti. Dvi jo sesutės, viena šešerių, kita ketverių metų, klykė, įsispraudusios į kertę. Po dviejų mėnesių juos visus tris ir mamą kaip „liaudies priešus“ ištrėmė penkiolikai metų, teko kęsti baisų alkį, nebuvo kur dėtis nuo šalčio... Sakė, norėtų susitikti su manimi, nes sužinojo, kad esu, anot jo, „aukšto mokslo“ ir gal galėsiu paaiškinti, kodėl su jais visais šitaip atsitiko. Tą laišką gavau penktadienį, o penktadieniais po pietų mano namuose tradiciškai susirinkdavo nemažai mano doktorantų iš įvairių šalių. Laišką atplėšiau prie jų, perskaičiau ir paklausiau, ką man atsakyti pusbroliui ir kaip su juo šnekėtis, jei pasitaikytų proga susitikti. Stoją ilga tyła, kol vienas studentas, kinas Jingo Šenas, ištrūkęs iš Mao Kinijos, pasakė: „Jokia pasaulio išmintis neįstengtų paaiškinti tokių gelbėtojų užkrauto absurdo.“

Šileika irgi ieško atsakymų į panašius klausimus. Rašo, kad net tokiomis nežmoniškomis sąlygomis draugiškas tarpusavio ryšys kartais įveikdavo nepasitikėjimą, įtarumą, skatinamą to, kad į partizanų gretas nuolat mėgindavo įsitrinti išdavikai, pasipriešinimo sąjūdį naikindami iš vidaus.

Pagrindinis veikėjas partizanas Lukas gauna užduotį pasiekti Vakarų ir užmegzti ryšius su Vakarų žvalgyba, nes jei ir galima iš ko nors laukti pagalbos, tai nebent iš jos. Visos kitos viltys jau seniai žlugusios: po karo grįžę namo vakariečiai pasinėrė į savo futbolą, teatrą, kasdienybę, todėl kažkoks mažas, beveik nežinomas Rytų Europos kraštas, dusinamas Stalino, šiaip ar taip, sąjungininko, su kuriuo drauge pavyko įveikti Hitlerį, jiems nieko nereiškė. Vakarų žvalgyba irgi nesidomėjo nei partizanų kovomis, nei okupuoto krašto gyvenimu, bet ji norėjo pasinaudoti partizanais, kaip galinčiais suteikti žinių apie sovietų karines pajėgas, bazines, transportą.

Atsidūręs Vakaruose, Lukas pradeda naują gyvenimą, vėl įsimyli ir, atrodo, yra visos prielaidos pamiršti pareigą savo tautai. Tačiau vis tiek grįžta į tėvynę, nors puikiai žino, kad padėtis beviltiška. Patekęs į pasalą, suimamas, kankinamas ir nužudomas.

„Raudonieji Rytų Europoje elgėsi kaip užtvankų statytojai, telkiantys savo pajėgas tam, kad sustabdytų iš Vakarų atitekančias žinias. Bet jie negalėjo sulaukyti žinių,

besisunkiančių per BBC, taip pat iš Švedijos ir Lenkijos, kur cenzūra buvo ne tokia griežta, kokia galėjo būti.

Net ir šalies pogrindyje sklidančios žinios rasdavo kelių, kuriais galėjo tekėti; atkaklios tarsi vanduo, jos prasiskverbėdavo pro plyšelius ir įtrūkimus, susitelkdavo žemumose ir keldavo slėgį tol, kol ištrykdavo į paviršių. Galiausiai visus pasiekė žinia: ir ČK, ir partizanai, ir ūkininkai sužinojo, kad Lukas padarė tai, kas neįmanoma, – grįžo į šalį.

ČK nekantravo, beveik isteriškai troško jį sučiupti, pasinaudoti juo savo tikslams. Būtų geriausia sugauti jį gyvą, kad į Vakarus siųstų dezinformaciją, arba paversti jį smogiku, ar bent išgauti iš jo viską, ką žino. Būtų labai blogai, jei tektų jį nužudyti, bet geriau jau taip, nei leisti jam laisvam bėgioti po šalį tarsi kokiam liaudies didvyriui“ (p. 246).

Nors romanas yra sudėtingas, per jį visą eina aiški linija. Kad ją suprastume, reikia prisiminti, kas yra Vakarai. Vakarų civilizacija nubrėžė ne vien geografines, bet ir mąstymo ribas tarp savęs ir autokratijos, kuri reiškiasi įvairiais pavidalais – per monoteizmus, bizantijas, dievybių, pranašų ir asmenybių kultus, fašizmus ir komunizmus. Atskyrė save nuo persiškos, autokratiškos imperinės Azijos, nuo dievo visų dievų, nuo karaliaus visų karalių, prisiskiriančio sau dieviškas teises, atsiribojo nuo tiesų, kuriomis nevalia abejoti. Vyko žūtbūtinė kova su Persų imperija: graikai, sukūrę savas valstybes ir savus įstatymus, atsisakė gyventi klūpėdami ant kelių, ir trys šimtai spartiečių, paklusę Spartos įstatymams, stojo į kovą su šimtais tūkstančių persų. Atėniečiai pasiuntė savo laivyną, kad uždarytų Azijai kelią į Vakarus. Graikų rašytojai, pavyzdžiui, Aischilas, apdainavo mažutę Graikiją, kuri įveikė daug galingesnę Persiją. Netiesiogiai paneigė dievybių galią, bet ne todėl, kad jos nėra galingos, o todėl, kad negali išspręsti žmonių kivirčų, nes dievybės laiko žmones tik žaislais savo kovose, – dabar tai vyksta Artimuosiuose Rytuose. Patys žmonės, nors yra riboti ir klystantys, turėtų nutarti, kaip jie gyvens, ir griežtai laikytis savo pačių nusistatytų taisyklių. Persijos imperatorius Kserksas pasiūlė Spartos karaliui Leonidui valdyti visus plotus Vakaruose, kiek tik jų užims persų kariuomenė, su sąlyga, kad Leonidas priklausys prieš imperatorių kaip viešpatį. Vietoj atsakymo karalius sviedė savo ietį imperatoriaus pusėn: mes nesiklaupiame prieš nieką.

Graikai ne tik nubrėžė tą ribą per Viduržemio jūrą, bet ir sukūrė Vakarus kaip filosofiją, kaip visuotinę sąvoką, visuotinumą kaip mokslo sąlygą, o ta sąlyga turėjo ir turi būti įgyvendinama per visuotinį išsilavinimą – *paidea*. Aleksandras Didysis žadėjo visose užkariauotose teritorijose įvesti visuotinį lavinimą. Net Periklis pareiškė, kad Atėnai yra visuotinė mokykla, šviesos valstybė. Iš principo graikai, kurdami Vakarų civilizaciją, suvokė, kad riba tarp laisvės ir vergijos yra esmiškai svarbi, todėl nevalia jos peržengti.

Po dviejų su puse tūkstančio metų saujelė jaunų ryžtingų lietuvių taip pat stojo į žūtbūtinę kovą su šiuolaikine persiška, tiesa, bizantiško pavidalo, imperija, turinčia absoliučiai neklystantį imperatorių, pavadintą „saule“. Saujelė klapčiukų – tarp jų Paleckis, Venclova, Cvirka, Sniečkus, Nėris ir kiti – nutarė ir Lietuvą apšviesti tos „neklystančios saulės“ spinduliais, aišku, su visa persiška hierarchija: aukščiausia tiesa (dialektinis materializmas), neklystantis žynys (Stalinas su partine svita),

siekiantis tą tiesą įdiegti bet kokia kaina kaip vienintelį gerį, kurio dėlei reikia sunaikinti visus netikinčiuosius, net ir tuos, kurie abejoja.

Čia reikėtų įterpti pastabą: Atėnai, kurdami Vakarų civilizaciją, nubrėžė liniją tarp žmogaus ir „neįgalinčio“ būti žmogumi. Kiekvienas, įgalintis būti žmogumi, yra laisvas ir išsipareigojęs dalyvauti, kai priimami vieši nutarimai, kad jaustųsi atsakingas už savo klaidas ir per viešą diskusiją padėtų kitiems taisyti jų klaidas. Niekieno tiesa nėra absoliuti, kiekvieno pareiga patikrinti savo tiesą viešose diskusijose. Jei kas atsisako tokio viešumo, jis atsisako būti žmogumi ir gyventi, suvokdamas ne vien savo paties tiesą. Tas pats atsitinka ir imperijos klapčiukams: jie atsisako dalyvauti laisvose viešose diskusijose, tapę vergais, vengia tarti drąsesnį žodį, nes už tai bus nubauti. Jie ne tik patys atsisako būti žmonėmis, bet griebiasi smurto, kad uždraustų tą ir kitiems.

Lietuvos partizanai suvokė vakarietiškos civilizacijos esmę, savo pareigą viešumai, pareigą skleisti žinias, stengdamiesi bent per bunkerių spaudą atremti totalų imperijos melą, pasivadinusį absoliučia tiesa. Panašiai kaip atėniečiai ir spartiečiai prieš tūkstančius metų, jie pakluso pareigai ginti tėvynės laisvę, kultūrą, istoriją. Partizanų ryžtas sietinas ir su gynimu Vakarų civilizacijos lopšio, išugdžiusio viešą visuotinumą, racionalumą, teises ir atsakomybę. Šios sąvokos tapo visuotinės tuo atžvilgiu, kad kitos civilizacijos irgi suvokė norinčios tapti *vakarietiškomis*. Vadinasi, Vakarai – ne geografinė vieta, bet filosofinė *idėja*.

Daugelis mąstytojų, šventikų, žynių ir šamanų, be abejo, teisėtai kaltina Vakarus dėl žiauraus imperializmo, kolonializmo, išnaudojimo, arogancijos, vergovės, primena įvairias kitas kaltes. Bet tuojau pat reikia pripažinti, kad tokie netinkami veiksmai tik Vakaruose būna kritiškai įvertinami ir visuotinai pasmerkami, tik Vakarai reikalauja gilios viso to refleksijos. Taip, vakariečiai prekiaavo žmonėmis, pirkė afrikiečius, bet tik patys vakariečiai visuotinai pasmerkė vergovę, niekas nekalba apie afrikiečius ir arabus, kurie gaudė juodaodžius ir juos pardavinėjo. Šioje plotmėje ir atsiskleidžia intelektualų, beatodairiškai kaltinančių Vakarus, principinė bėda. Teiginiai, kad nusikalstamus veiksmus lėmė vakarietiška *sistema*, yra laužti iš piršto. Pirma, Vakarų sukurta civilizacija nevadintina sistema, nes ji nėra uždara ir nuolatos kinta, taisydama savo klaidas, viešai prisiimdama atsakomybę, nusikaltėlius patraukdama į viešą teismą. Antra, Vakarų civilizaciją sudaro individai, tad jei kuris nors iš jų nusizengia, už tą nusizengimą pats ir yra atsakingas. Todėl tokie intelektualų pareiškimai, kaip „Lietuva yra kalta“ arba „lietuviai yra kalti“, arba Europa, Amerika yra kaltos, neturi tvirto pagrindo, nors retoriškai skamba puikiai. Trumpai tariant, jei mano dėdė buvo arkliavagis, nesakykite man, kad aš esu kaltas ir atsakingas už jo veiksmus, todėl turėčiau už tai sumokėti. Jeigu Luksemburg, Bernsteinas, Berija buvo žydai, tai anaip tol nereiškia, kad „žydai yra kalti ir atsakingi“ už minėtų asmenų nusikaltimus, todėl nusipelnė kančių ir mirties. Tai išvis nevakarietiškas mąstymas. Kiekvienas, save laikantis intelektualu, už laisvę, teises ir atsakomybę turėtų stoti savo vardu, kaip tą darė Sokratas, reikalavęs teisės kalbėti viešai, garsiai abejoti tiek aukščiausiais autoritetais, tiek pačiu savimi, nes tai jo, laisvo žmogaus, pareiga ir atsakomybė.

Reikėtų griežtai apibrėžti sokratiško individo esmę: Sokratas nereikalavo teisės išreikšti savo nuomonę ir kad kiti tai nuomonei pritartų – juk jis tvirtino jokios nuomonės neturintis. Iš savęs ir iš kitų jis reikalavo pripažinti ir užtikrinti viešumą, visuotinumą, racionalumą, suvokiant, kad ir jis, ir visi kiti gali klysti. Abejodamas

viskuo, jis skatino visus gyventi viešumos reikalais ir saugoti žmogaus esmę – jo laisvę. Juk jis nesakė: aš turiu teisę kalbėti, bet pareiškė, kad draudimas jam, o ir bet kam kitam, dalyvauti viešumoje prilygsta Atėnų sunaikinimui.

Sokratiško reikalavimo, kad kiekvienas iš mūsų turi ne tik teisę, bet ir pareigą užtikrinti visuotinumą ir racionalumą, intuityviai laikėsi ir Lietuvos partizanai, per savo spaudą, per kūrybiškumą, daugiausia poeziją, bylodami, kad egzistuoja ir kitokia tiesa, ne vien ta, kurią atnešė ant durtuvų „išvadotojai“.

Šileikos romano anglų kalba viršelyje yra toks piešinys: tarp eglių slenka ginkluoti raudonieji, o po žemėmis – šviesi elipsės formos erdvė, kur šoka įsimylėjėlių pora. Tai aliuzija ir į Atėnų minties šviesą, sokratišką visuotinę erdvę, į Vakarų civilizaciją.

Vakarų smerkiantys, kaltinantys jų pačių ir kitų civilizacijų intelektualai ragina, kad vakariečiai prisipažintų ne asmeniškai, o pripažintų „kolektyvinę“ Vakarų kaltę. Bet kažkodėl šie kaltintojai vien iš Vakarų reikalauja pripažinti kitų teises, apginti kitų gyvybes, interesus, kultūrą, religinius kultus, etnines mažumas. Taigi Vakarai, lyg ir turintys aiškią tapatybę, vis pasirodo esantys šis tas daugiau negu jie patys yra, negu kiti juose randa. Kitų civilizacijų intelektualai rašyti knygas, straipsnius, kuriuose narsiai smerkia Vakarų, gali tik Vakaruose. Savo šalyse daugeliui išvis neleidžiama prabilti apie „visų kitų“ teises, atsakomybę, laisvę ir toleranciją. Užtat nevaržomai galima šūkauti, keikiant tuos dekadantiškus, betvarkius, o svarbiausia – sekularius vakariečius. Neturėtume tylomis apeiti tokios dviprasmiškos pozicijos, kokios laikosi nemaža intelektualų dalis.

Jų mąstymo prielaidos maždaug aiškios: mes turime visuotines žmogaus teises, mes galime viešai reikšti kritiškus požiūrius, mūsų pareiga parodyti Vakarams jų klaidas, o Vakarai privalo visa tai ne tik toleruoti, bet ir skubiai „pasitaisyti“. Puiki pozicija, tik gaila, kad ji yra *vakarietiška*, tą patvirtina patys intelektualų reikalavimai, kurie Vakaruose jau seniai priimti, pagal juos net patys Vakarai pasikeitė – viską lemia ne ginklai ir prievarta, bet argumentai. Jau per vėlu prasilenkti su laisvės klausimu dabarties pasaulyje: visur kyla revoliucijos, ar slapta, ar viešai reikalaujančios žmogaus teisių, kad visi galėtų gyventi kaip autonomiški ir atsakingi individai, užuot buvę vergais ir reikalavę paklusnumo iš kitų.

Minėti kaltinimai susiję su visur, iš dalies ir Lietuvoje, plintančia neapykanta Vakarų civilizacijai. Tie, kurie, gyvendami savo šalyje, neturėjo jokių žmogaus teisių, vos atsidūrę Vakaruose iškart nubrėžia aiškią liniją tarp autokratijos, teokratijos ir visuotinio, tarsi pamiršę visus „kritiškus“ savo iššūkius Vakarų adresu. Bet Europos, Amerikos intelektualai turėjo ir turi visas teises, gali kalbėti viešai, jiems nereikia, kaip Lietuvos partizanams, stoti dėl to į žūtbūtinę kovą. Saujelė lietuvių, įkūrusių Sąjūdį, taip pat nubrėžė liniją tarp Vakarų ir autokratiškos, bizantiškos imperijos. Sąjūdžio žmonės tęsė partizanų puoselėtą vakarietišką principą: mes atsisakome visko, atmetame visus vergvaldžių pažadus „pagerinti“ varganą buitį mainais į mūsų tylėjimą ir dėkingumą, nes norime patys laisvai kurti savo gyvenimą. Nesame visagaliai ir visažiniai karalių karaliai, dievų dievai, todėl esame ir visada būsime atviri pokyčiams. Partizanai, Sąjūdis tęsė antikos klasiką, perspėdami žmoniją: dabarties „šventi karai“, absoliučios ideologijos, tokios kaip komunizmas, fašizmas, bizantiško stiliaus imperijos visada kėlė ir kels masines žudynes, kerštas gimdys kerštą, nes bendruomenės,

tarnaujančios totalitarinei sistemai, netenka laisvės ir praranda atsakomybę.

Būtų ne pro šalį ant partizanų paminklų ir bunkerių užrašyti: „Mus pašaukė į kovą vien meilė tėvynės laisvei.“

Principingai kalbant, atsiveria du „pasauliai“, viename iš jų žmogus įgauna vertę tik per savęs nuvertinimą, kitame žmogus dar neturi vertės, bet turi sąmonę ir žino atsakymą į pagrindinį klausimą: jei aš noriu būti garbingas, orus, teisingas ir atsakingas, kokiame pasaulyje pasirinkčiau gyventi? Ar tokia, kur turėsiu parduoti savo žmogiškumą, ar tokia, kur galėsiu jį atskleisti? Šileikai šis klausimas ypač svarbus, nes įvairūs romano veikėjai taip pat sprendžia sunkią dilemą: ar likti su partizanais ir neišvengiamai žūti, ar pasitraukti, bet tada teks išduoti savus?

„- Yra būdas, kaip viso to išvengti, - pasakė Elena, prispaudusi lūpas Lukui prie ausies.

Jis pažvelgė jai į akis. Plikos medinės bunkerio sienos sugėrė vienintelės žvakės šviesą. Lukas apsidairė, ar kiti jos negirdi. Jos žodžiai skambėjo kaip išdavystė - ji siūlė pabandyti pasinaudoti amnestija.

Jo atsakymą ji suprato iš nepritarimo žvilgsnio, bet akių nenusuko. Jie dažnai kalbėdavosi apie šią akimirką, mėgindami nuspėti, kokia bus pabaiga, ir sumažinti jos baimę įsivaizduodami ją. Bet susitaikyti su savo pačios mirtimi buvo neįmanoma, ypač dabar“ (p. 135).

Buvęs partizanas Ignacas, pasinaudojęs amnestija ir priverstas tarnauti strībams, bandė įkalbėti buvusius bendražygius, kad šie pasiduotų:

„Prisitaikykit prie šių dienų pasaulio. Paklausykit, toks pasaulis ir man nepatinka. Galiu įsivaizduoti kur kas geresnį gyvenimą nei tas, kurį turime dabar, bet esu realistas. Amerikiečiai labai toli. Anglams ir prancūzams užtenka savų bėdų. Niekas mums nepadės. Net jei padėtų, Maskva turi planą. Kartu sukursime geresnę ateitį. Žinau, jie padarė klaidų. Bet visi kartais klystame. Svarbu pasimokyti iš savo klaidų ir gyventi toliau. Galbūt kadaise pasitraukti į pogrindį buvo teisingas žingsnis, bet tie laikai seniausiai praėjo. Pasiduokite dabar. Būkite protingi“ (p. 133-134).

Tokių „protingų“ prisitaikėlių logika daugumai „miško brolių“ buvo visiškai nepriimtina.

Dabar grįžkime prie politinės bendruomenės, kuri nustato ribas, kas galima, o ko ne, esmės. Šiame straipsnyje daug kartų paminėta laisvė, dėl kurios kovėsi Lietuvos partizanai. Tuoju pat reikia pabrėžti, kad laisvė išvis priešinga supratimui „galiu daryti ką tik noriu“. Tokia prielaida artimesnė „paleistuvystei“ (plačiaja prasme) negu principingai laisvam gyvenimui. Todėl reikia įkyriai pabrėžti, kad vienintelis politinės demokratinės bendruomenės taisyklių šaltinis yra viešas jos narių sutarimas. Ontologiškai ir metafiziškai kalbant, nėra aišku, ar žmogus iš tikrųjų laisvas, ar ne. Iki šiol metafizikai riejasi iš paskutiniųjų, įrodinėdami du priešingus dalykus - vieni mano, kad žmogus turi visišką pasirinkimo laisvę, kiti aiškina, kad žmogaus gyvenimas griežtai valdomas priežasčių. Mums nėra reikalo spręsti šio spekuliatyvaus klausimo, nes jį jau išspėdė Vakarų civilizaciją kūrę ir dabar kuriantys žmonės: laisvė, kaip ir

garbė, orumas, teisingumas, pagarba kitiems, pasireiškia tik per elgseną. Jau nuo Apšvietos laikų galioja principas, suformuluotas Kanto, kad laisvė turi būti autonomiška – žmogus yra viešojo gyvenimo taisyklių kūrėjas ir pats gyvena pagal taisykles, sukurtas viešame dialoge su visais bendruomenės nariais. Individo autonomija, kaip besąlygiškas taisyklių šaltinis, politinėje erdvėje neleidžia jokios savivalės, nes visuotinumai – tai racionalūs ryšiai tarp žmonių, užmezgami pasitelkiant viešą dialogą, kad būtų sukurtos visiems bendros taisyklės.

Vienas nelemtas prietaras, pasklidęs net ir Vakarų demokratijose, ypač palaikomas valdžios, yra toks: demokratija sukuriama kartą ir visiems laikams, pagal ją gyvename, retkarčiais dalyvaudami rinkimuose. Tačiau tie retkarčiais vykstantys rinkimai suteikia progą atlikti tik vieną iš daugybės piliečio pareigų. Demokratijos viešoji erdvė nėra gamtinė tikrovė, lyg obuoliai, savaimė nokstantys ant šakų, – ji yra iš veiklios patirties atsirandantis fenomenas, egzistuojantis tik tol, kol yra kuriamas.

Esame atsakingi už savo laisvės turinį ir jos ribas, tam įpareigoja ir atminimas žmonių, kurie pasiryžo verčiau mirti, negu susitaikyti su jos praradimu. Pamąstyti apie tai ragina ir puikus Antano Šileikos romanas, kurį čia tiek tiek aptariau, Savo intencijas autorius išdėstė pabaigos žodyje:

„Jei ne Sovietų Sąjungos griūtis ir Lietuvos nepriklausomybės atgavimas 1991-aisiais, šis romanas nebūtų pasirodęs. Šie įvykiai leido atsiverti įvairiems archyvams ir rasti asmeniniams memuarams, po kurių buvo daugybė istorinių publikacijų apie partizanų pasipriešinimą ir 1944-ųjų sovietų okupaciją. Vakaruose ne tik apie Lietuvos, bet ir apie Estijos, Latvijos, Ukrainos ir Lenkijos partizanų rezistenciją žinoma labai mažai. Lietuvos partizanų pasipriešinimas buvo stipriausias ankstyvaisiais metais – tada Lietuvoje buvo apie trisdešimt tūkstančių aktyvių partizanų, o dar daugiau jų pagalbininkų. Ankstyvąjį šeštąjį dešimtmetį jų teliko vos pora tūkstančių, ir jie toliau buvo naikinami. Įdomu, kad SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras Lavrentijus Berija buvo sugavęs vieną jų – Joną Žemaitį (slapyvardžiu Vytautas), atsivežė jį į Maskvą deryboms dėl autonomijos, tačiau Berijai buvo įvykdyta mirties bausmė, o paskui ir Žemaičiui, tad telieka spėlioti, kaip viskas būtų baigęsi, jei abu būtų likę gyvi.

Buvo kilusių nepagrįstų spėlionių, kad britų mėginimus Baltijos pakrantėje išlaipinti agentų sužlugdė liūdnai pagarsėjęs persimetėlis Kimas Filbis. Aišku viena: sovietai meistriškai infiltravo saviškius į britų slaptąją tarnybą ir daugelis atvykusių agentų buvo dvigubi agentai, o tie, kurie vyko drauge, buvo pasmerkti. Vienas tokių agentų, Anicetas Dikavičius, vis dėlto išgyveno ir sulaukė Lietuvos nepriklausomybės. Kiek žinoma, iš britų jis pareikalavo trisdešimt penkerių metų atlyginimo. Nežinau, ar gavo.

Iki 1991-ųjų apie partizanų pasipriešinimą buvo žinoma ne daugiau nei aprašyta Juozo Lukšos knygoje „Partizanai“, išleistoje 1950-aisiais, Lukšai išvykus į Vakarų. Ten jis įsimylėjo ir vedė, paskui grįžo į Lietuvą, buvo išduotas ir žuvo, patekęs į pasalą. Rašydamas šį romaną aš remiausi Lukšos gyvenimo istorija, bet čia nėra pasakojimas apie jo gyvenimą. Jo meilės istorija buvo dar romantiškesnė nei čia aprašytoji. Nepaisant daugybės skirtumų, kurdamas romano protagonisto vardą negalėjau atsispirti paprastai anagramai „Lukša“.

Tie, kurie esate skaitę partizanų literatūros, pastebėsite, kad pasinaudojau ne tik

Lukšos knyga, bet ir kitomis šio žanro klasika tapusiomis knygomis, pasirodžiusiomis po 1991-ųjų – dauguma iš jų išleistos tik lietuvių kalba, įskaitant, bet ne tik: Adolfo Ramanausko (slapyvardžiu Vanagas) „Daugel krito sūnų“, Povilo Pečiulaičio (slapyvardžiu Lakštingala) „Šitą paimkite gyvą“, Liūto Mockūno „Pavargęs herojus“ ir Liongino Baliukevičiaus (slapyvardžiu Dzūkas) „Partizano Dzūko dienoraštis“. Kitas vertingas šaltinis buvo Rogerio D. Peterseno Resistance and rebellion – puiki partizanų paramos struktūrų tipiškame Lietuvos kaime studija. Dabar apie partizanus galima rasti labai daug knygų. Puiki Rytų Europos partizanų studija pasirodė, kai jau skaičiau savo romano korektūrą, per vėlai, kad būtų turėjusi romanui įtakos, bet ji per daug svarbi, kad nebūtų paminėta: Aleksandro Statievo The Soviet Counterinsurgency in the Western Borderlands. Kita svarbi publikacija apie partizanų judėjimo istoriją yra Timothy Snyderio Bloodlands“ (p. 283-284).

O pabaigai norėčiau pacituoti dar vieną „Pogrindžio“ ištrauką:

„- Kaip manai, ar šita šalis kada nors bus laisva? – paklausė Lukas.

- Gal. Aš nežinau. Bet dėl vieno esu tikras: mes to nebesulauksime.

Jis taip paprastai tą pasakė, kad atrodė, tarsi ne kartą yra taip sakęs. Greičiausiai ir kiti partizanai taip manė“ (p. 265).

Kaip mes – kiekvienas – atsakytume į šitą klausimą? Juk atrodo, kad apie laisvę dabar madinga kalbėti vien kūnišku aspektu, o Laisvės fenomenas niekam nebeįdomus. Šileika su liūdesiu konstatuoja:

„Senos istorijos Lietuvoje taip ir liko pogrindyje. Estijoje, Latvijoje, Lenkijoje, Ukrainoje ir kitose šalyse panašioms istorijoms nutiko tas pats. Vakarai jas pamiršo savo prekybos centruose, jaukiuose priemiesčiuose ir Amerikos dangoraižiuose. Užaugusi imigrantų vaikų karta susiliejo su tenykščiais gyventojais, pamiršdama savo šaknis, tuos šaltinius ir upokšnius, iš kurių išplaukė, išskyrus tuos kelis, kuriuos pagavo ir įsuko verpetai, neleisdami nei gyventi dabartimi, nei grįžti į praeitį; jie gromuliavo nesuvokiamą istoriją ir dabarties banalybę“ (p. 279).

Redakcijos prierašas: Antano Šileikos „Pogrindis“ jau išleistas ir lietuvių kalba (leidykla *Versus aureus* į knygos vertimo pristatymą Vilniaus knygų mugėje pakvietė ir autorių). O kino režisierius Tomas Donela rengiasi šį romaną ekranizuoti.